

Kovács Ervin Gellért OPraem

XVI. Benedek pápa (Joseph Ratzinger), a *homo liturgicus*¹

Amikor nem sokkal Benedek pápa megválasztása után, 2006-ban Rómába kerültem a Pápai Liturgikus Intézetben felsőbb liturgikus tanulmányokat folytatni, azt a szemnáriumi feladatot kaptuk, hogy írjunk egy modern liturgikus teológus tanításáról. Amikor Joseph Ratzinger nevét említettem, meglepetésemre azt a választ kaptam, hogy ő valójában dogmatikus, tehát a liturgikus tudomány szempontjából nézetei nem mérvadóak. Jelen előadásomban azt szeretném megmutatni, hogy bár liturgikus szakdiplomával nem rendelkezik, de emeritus pápánkat mint teológust, mint pápát, püspököt és keresztényt kezdettől fogva teljesen meghatározta a szent liturgia iránti érzékenység és az Egyház legszentebb cselekményének nemcsak mély elméleti ismerete, de példaértékű és szentséget kisugárzó személyes végzése is. Ezért nevezte őt Alcuin Reid joggal „homo liturgicusnak” a 2008-ban megtartott, róla szóló budapesti nemzetközi konferencián.

Kovács Ervin Gellért OPraem (Gödöllő) premontrai szerzetespap, a Budapesten 2007 óta heti rendszerességgel ünnepelt hagyományos rítusú szertartások celebránsa.

Önéletrajzában büszkén említi, hogy 1927 nagyszombatján született, és még aznap részesült a szent kereszttségben a frissen szentelt keresztkútból, ami egész életét a húsvéti misztériumba merítette.² Gyermekkorában egyik legféltettebb kincse volt a Schott-féle kétnyelvű *Missale*, amely kapcsolatba hozta őt a korai liturgikus mozgalommal és annak fő célkitűzésével, hogy az Egyház szent liturgiáját a híveknek is közkinccsé tegye:

Mindig világosabb lett nekem, hogy itt egy olyan valósággal találkozom, melyet senki sem talált ki, melyet sem egy bizottság, sem pedig egy zsejniális egyén nem hozott létre. A szöveg és a cselekmény eme titokzatos szövete az Egyház hitéből nőtt ki évszázadok leforgása alatt. Az egész történelem nyomait magán viseli, de mégis sokkal több, mint az emberi történelem terméke. Minden évszázad bele vitte sajátosságait.³

Bizonyára már ebben az alapvető fiataalkori tapasztalatban benne volt az, amit egyik legmeghatározóbb pápai beszédében 2005 decemberében majd a „kon-

¹ A Magyar Egyházzenei Társaság XI. kongresszusán Budapesten 2013. március 15-én elhangzott előadás. — A „homo liturgicus” megjelölés Alcuin REID „XVI Benedek pápa liturgikus reformja” (ford. Dobszay László) című előadásából származik, in FÖLDVÁRY Miklós István — TALMÁCSI József (szerk.): *XVI Benedek pápa és a szent liturgia — nemzetközi konferencia. Budapest, 2008. augusztus 21–24.* Szent István Társulat, Budapest 2011. 14.

² Joseph Kardinal RATZINGER: *Aus meinem Leben.* Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1998. 8.

³ Uo. 23.

tinuitás hermeneutikájának” fog nevezni. A liturgikus mozgalom feladatát abban látja, hogy

a liturgiát a maga szépségében, rejtett gazdagságában és az időket meghaladó nagyságában újra az Egyházat életető középpontként és a keresztény élet közepeként fedezzük fel.⁴

A liturgia fiatalsága korabeli állapotát olyan ősi freskóhoz hasonlítja, melyet egy későbbi átfestés csaknem teljesen eltakart. Különösen a hívek által a liturgia alatt végzett magánájtatosságok akadályozták a tényleges hozzáférést a liturgia testéhez. A liturgikus mozgalom és a belőle kibontakozott reform, lefejtve ezeket a későbbi rétegeket, napvilágra hozta az eredeti, szépséges freskót, de a kedvezőtlen klimatikus viszonyok, valamint egyes, talán jó szándékú restaurációk és rekonstrukciók veszélyeztetik, és csakhamar végleges tönkretétellel fenyegetik.⁵ A megoldás nem az újbóli átfestés, hanem hogy újra alázattal közelítsünk feléje, megértsük valódi üzenetét és engedjük magunkat általa formálni.

Az elsődleges feladat annak megértése, hogy a liturgia nem az ember és az adott közösség önkifejezési eszköze. Nem az időszerűséget és a múlandóságot kell kifejeznie, nem mi csináljuk látványos ötleteinkkel, hanem olyan erő és hatalom dolgozik benne, a teljesen Más, aki ugyan a közösségen belül ér el bennünket, de akinek a közösség nem ura, hanem csak egyszerű eszköze.⁶ A liturgiának ezért kell előre adótnak és változtathatatlanak lennie, mert a szertartásokon keresztül Isten szentsége mutatkozik meg. Éppen ezért száll szembe Ratzinger bíboros olyan sokszor az antropocentrikus, lapos és banális liturgiával, mely annyira elterjedt napjainkban.

A kifejlődött liturgia helyébe egy csinált liturgiát helyeztek. Többé nem fogadták el a szerves fejlődést és érlelődést, melyet az emberek évszázadokon keresztül továbbvisznek, hanem annak helyébe a technikai termelés mintájára a csinálmányt helyezték, egy pillanat lapos termékét.⁷

Az efféle liturgia ősmintája az aranyborjú imádása az Egyiptomból való kivonulás idején. A választott nép bűne itt nem az volt, hogy egy pogány bálvány előtt hajtott térdet. Ellenkezőleg, ők az igaz Istent akarták imádni, aki kivette őket Egyiptomból, és akit a fiatal bika képében ábrázoltak. Ámde ezzel a láthatatlan és titokzatos Istent lehozták magukhoz, a szemléltetőbe és érthetőbe. Őneki ott kell lennie, ha szükség van rá, és olyannak kell lennie, amilyennek szükségét érzik. Így Isten fölé helyezték magukat, és saját felhatalmazásból való kultuszt műveltek: evés, ivás, szórakozás. Ennek az önző és önhatalmú

⁴ Joseph RATZINGER (ford. Heller György): *A liturgia szelleme*. Szent István Társulat, Budapest 2002. 7.

⁵ Uo.

⁶ Vö. Joseph RATZINGER (ford. Lénárd Ödön): *Beszélgetés a hitről*. Vigilia, Budapest 1990. 110.

⁷ „Gedenkschrift für den verstorbenen Liturgiewissenschaftler Msgr DDR Klaus Gamber”, in *Simandron — der Wachklopfer* W. Nyssen, Köln 1989. 14.

kultusznak tökéletes ellentéte a Mózes által alapított kultusz, hiszen Mózes mindent az égi minta szerint készített el.⁸ Csak egy Istentől jövő és Istenre irányuló kultusz hozhat igazi felszabadulást és az élő Istennel való találkozást.

A teocentrikus és szakrális liturgia újrafelfedezéséhez Ratzinger bíboros néhány gyakorlati javaslatot tesz. Az egyik ilyen elem, mely alapvetően meghatározza a kultuszban résztvevők összbenyomását, a celebráció iránya. Ratzinger számos nagy liturgiakutatóval (J. A. Jungmannal, L. Bouyer-val, Klaus Gamberrel és legújabban Uwe Michael Langgal⁹) vallja, hogy a keresztény közösség legősibb imairánya a Kelet mint Krisztusnak, a világ Világosságának, a Feltámadott, de ugyanakkor a parúziában visszatérő Úrnak is szimbóluma. A pap és a hívek közös imairánya nagyon helyesen háttérbe szorítja a pap személyiségét, egyéni vonásait, és közvetítő, pásztori szerepét hangsúlyozza. A nép felé történő celebrálást nem írta elő sem a II. vatikáni zsinat, sem az utána következő instrukciók, inkább egyfajta divatként terjedt el, és vált szinte kötelezővé. A korábbi gyakorlat visszaállításánál azonban óvakodni kell a legutóbbi reformoknál tapasztalt hirtelenségtől, és bölcs fokozatossággal kell a hívő népet tanítani. Ennek eszköze az úgynevezett benedeki oltárelrendezés vagy „Benedek-oltár”: a szembeoltáron középre állított nagyobb méretű kereszt, jobbról és balról szimmetrikusan elrendezett három-három gyertyával. A kereszt jeleníti meg a Keletet, vagyis magát Krisztust, akire a pap és a hívek figyelmének egyaránt irányulnia kell.¹⁰ Így elkerülhető az a téveszme, hogy a szentmise a pap és a hívek dialógusa, a helyi közösség önmagába zárt összejövedele. A végső cél azonban az ősi, keleti imairány visszaállítása, amint ezt Benedek pápa több szentmiséjén is láthattuk a Sixtusi kápolnában.

A szakralitás és a transzcendencia iránti érzék másik fontos eleme a szépség, melynek mellőzése a lelkipásztori csőd egyik okának bizonyult. Nem szabad mindent a hasznosság és a mindenkinek való hozzáférhetőség szempontjainak alárendelni, mert ettől a liturgia sem érthetőbb, sem nyitottabb nem lesz, csak szegényebb. A liturgia egyszerűsége nem jelent sem szánalmasságot, sem olcsóságot.¹¹ Ezért újra helyet kell adni a szent zenének és művészetnek, hiszen a kereszténység egyetlen igazi apológiáját a szentek és a művészet jelentik.¹² A templomok szépsége és pompája nem triumfalizmus, hanem mindnyájunk gazdagsága, elsősorban a szegényeké,¹³ akik csak itt találkozhatnak azzal a szépséggel, amelyen keresztül felismerhetik az Örökkévaló jelenlétét, és reményt méríthetnek a profán és lélektelen világ közepette. Benedek pápa ezért részesítette előnyben liturgiájában a gregorián éneket és a hagyományos polifóniát, ezért használt olyan öltözeteket és liturgikus eszközöket, amelyeket elődei készített-

⁸ Vö. RATZINGER: *A liturgia szelleme* (4. jz.) 19–20.

⁹ Uwe Michael LANG (ford. Vajda Julianna): *Az Úr felé fordulva*. Ecclesia, Budapest 2006.

¹⁰ Vö. *uo.* 67–75.

¹¹ RATZINGER: *Beszélgetés a hitről* (6. jz.) 112.

¹² *Uo.* 113.

¹³ *Uo.* 114.

tek Isten nagyobb dicsőségére. Említsük csak példaként a hit pajzsát jelképező fánont, amelyet „stílszerűen” éppen a hit évében kezdtek újra használni. Ebben is a folytonosság hermeneutikáját hangsúlyozta, hiszen az Egyháztól mindig idegen volt az archeologizmus, amely szerint csak az első keresztény századok feltételezett gyakorlata a hiteles, a konstantini fordulat után minden hanyatlás és romlás volt. Ha a Szentlélek vezeti az Egyházat, akkor a későbbi korok lelki-sége és sajátos érzékenysége is az ő hatása alatt hozta létre azokat a liturgikus kifejezési formákat, amelyek azóta is szilárd alkotóelemei a katolikus lelkiségnek. A nyers és egyoldalú régieskedés nem jó semmire, aminthogy nem jó az egyoldalú és nyers modernkedés sem.¹⁴

A liturgikus hagyománnyal való újbóli kapcsolatfelvételt és a modern liturgia reszakralizálását célozta a 2007-ben kiadott *Summorum Pontificum* motu proprio,¹⁵ mely feloldotta a római liturgia hagyományos formájának végzési korlátait és rendkívüli forma néven visszahelyezte azt az egyetemes Egyházban öt megillető helyre. Életrajzában így vall erről:

Megdöbbsentem a régi *Misekönyv* betiltásán, mert ehhez hasonló nem történt a liturgia egész történelme során. Annak a *Misekönyv*nek immáron hivatalossá vált betiltása, mely évszázadokon át az ősegyház sakramentáriumaitól kezdve folyamatosan fejlődött ki, olyan törést vitt be a liturgia-történetbe, melynek következményei csak tragikusak lehetnek. Lerombolták a régi épületet és egy újat építettek fel.¹⁶

Ő maga is része volt annak a bíborosi bizottságnak, amely még 1986-ban megállapította, hogy VI. Pál pápa sohasem tiltotta be a régi liturgiát, így annak végzése elvileg továbbra is lehetséges volt. Ezt a megállapítást pápaként hivatalosan is kimondta, különös tekintettel azokra a hívekre, akik éppen ebben a liturgiában találták meg a nekik legmegfelelőbb lelkiségi formát, és akik között igen nagy számban vannak fiatalok, akik a legutóbbi egyetemes zsinat idején még nem is éltek, így róluk nem beszélhetünk nosztalgiairól.¹⁷ De a hagyományos rítus jelenléte nagy kincset hordoz az egész Egyháznak, különösen önértelmezését, saját múltjával való kibékülését tekintve.

Egyáltalán nem látható be, hogy a régi rítusban mi lehet veszélyes vagy elfogadhatatlan. Az a közösség, mely azt, ami neki addig a legszentebb és legmagasztosabb volt, hirtelen szigorúan tilosnak mondja, sőt az utána

¹⁴ Vö. *uo.* 115.

¹⁵ XVI. BENEDEK pápa *Summorum pontificum motu proprio* kiadott apostoli levele a római rítus rendkívüli formájáról. (Ford. Diós István) Szent István Társulat, Budapest 2007.

¹⁶ RATZINGER: *Aus meinem Leben* (2. jz.) 173.

¹⁷ Vö. „Őszentsége XVI. BENEDEK pápa levele az egész világ püspökeihez az 1970-es reform előtti római liturgia használatáról szóló motu proprio bemutatásáról (ford. Rihmer Zoltán), *Magyar Egyházzene* XIV/4 (2006/2007) 489–492. (Ugyanezen számunk a motu propriónak a hivatalosnál pontosabb fordítását és kommentárját is tartalmazza szintén Rihmer Zoltántól, a 485skk., ill. a 461skk. oldalakon. A Szerk.)

való vágyat egyenesen illetlennek tekinti, saját magát kérdőjelezi meg. Mert mit lehet még egy ilyen közösségnek elhinni? Nem fogja holnap ismét betiltani azt, amit ma előír?¹⁸ Őszintén szólva azt sem értem, püspök testvéreim közül miért esnek olyan sokan ezen intoleranciába, mely belátható ok nélkül akadályozza az Egyházban szükséges belső kiengesztelődést.¹⁹

Az alapelv:

Ami elődeinknek szent volt, az nekünk is szent és tiszteletreméltó kell, hogy legyen.²⁰

A kérdés nemcsak esztétikai-rituális jellegű, hanem mélyen teológiai:

A mai Egyház tényleg azonos-e a tegnappal, vagy pedig valaki észrevétlenül lecserélte egy másikra?²¹

Ratzinger bíboros már 1988-ban figyelmeztette a chilei püspököket, hogy:

A II. vatikáni zsinatot nem tekintik az Egyház élő hagyományának részeként, hanem egyenesen a hagyomány végeként, mintha teljesen a nulláról kellene kezdeni. Az igazság ellenben az, hogy a zsinat egyetlen dogmát sem definiált és tudatosan egy alacsonyabb szinten, pusztán pasztorális zsinatként határozta meg magát. Ennek ellenére sokan úgy értelmezik, mintha egy szuperdogma lenne, mely az összes többi dogma jelentőségét elveszi.²²

De Benedek pápának nemcsak a hagyományos forma rehabilitálására volt gondja, hanem az új forma szabályos és esztétikailag is szép végzésére, az *ars celebrandi*-ra. Ezért indított harcot a liturgikus visszaélések ellen még II. János Pál pápasága idején, együtt dolgozva Arinze bíborossal a *Redemptionis sacramentum* instrukció (2004) létrehozásán, majd 2007-ben pápaként kiadva a *Sacramentum caritatis* posztzinodális buzdítást. Sikra szállt a népnyelvű liturgikus fordítások revíziójáért a *Liturgiam authenticam* (2001) instrukció szellemében, mely a latin eredetihez való nagyobb hűséget és egy emelkedett, úgynevezett hieratikus nyelvezet használatát szorgalmazta. Ennek a törekvésnek példaértékű megvalósulása a *Római Misekönyv* új angol nyelvű fordítása, mely 2011 ádventjétől az egész angol nyelvterületen használandó. A hiteles népnyelvű

¹⁸ Joseph RATZINGER bíboros (ford. Diós István): *A föld sója*. Szent István Társulat, Budapest 1997. 143.

¹⁹ Joseph Kardinal RATZINGER: *Gott und die Welt — Glauben und Leben in unserer Zeit*. München 2000. 357. (Magyarul: Uő [ford. Boros István]: *Isten és a világ. Hit és élet korunkban*. Szent István Társulat, Budapest 2004.

²⁰ Vö. *Summorum Pontificum* (15. jz.).

²¹ Joseph Kardinal RATZINGER: „Rede vor den Bischöfen von Chile vom 13.7.1988”, *Der Fels* XII (1988) 343.

²² Uo.

fordítások nem zárják ki a latin nyelv részleges használatát, különösen a mise legszentebb részeiben: a prefációtól az áldozásig, amint ezt számos pápai liturgiában hallhattuk.

Fontos és teológiaiilag nagy horderejű intézkedés volt az is, amikor a Szent-szék 2006 októberében elrendelte,²³ hogy a bor konsekrációjának „pro multis” szavait minden népnyelvű változatban az eddigi „mindenkiért” helyett szó szerint, vagyis „sokakért”-el kell fordítani. Annak ellenére, hogy két éves türelmi időszakot jelöltek ki a nép katekizálására és a változás előkészítésére, ezt a javítást a mai napig a legtöbb országban nem hajtották végre. Megható és ugyanakkor a liturgikus katekézis maradandó példáját jelenti az a személyes levél, melyet Benedek pápa ez ügyben intézett a német püspöki kar tagjaihoz 2012 áprilisában.²⁴

A szakralitás és az Eucharisziában valóságosan jelenlévő Úr iránti köteles imádás elmélyítését szolgálta az a csendesen bevezetett újítás, hogy 2008 Úrnapja óta Benedek pápa kizárólag úgy áldoztatta a híveket, hogy azok térdelve és nyelvre fogadják a Szentséget. Ez természetesen nem a pápa személye iránti tisztelet kifejezése, hanem követendő példa minden papnak, hogyan tanítsa meg híveinek a gyakorlatban a Legszentebb előtti hódolatot. Emlékeztetni akart arra is, hogy a mai napig a római rítusban ez a rendes és normatív áldoztatási mód, minden más csak *indultum*, engedmény. Ide tartozik az a törekvése is, hogy a pápai miséken lehetőleg csak papok és diakonusok áldoztassanak, hiszen egyedül ők az Eucharisztia rendes kiszolgáltatói. A koncelebránsok számát is úgy igyekeztek mérsékelni, hogy a tömeges szentmiséken ne forduljon elő, hogy az együttmiséző papok olyan távol álljanak az oltártól, hogy azt ne is lássák, vagy hogy a konsekrálandó ostya és bor távol kerüljön az oltártól.

Az eddig felvázolt tanítások, intézkedések és reformok egyik legfőbb jellemzője, hogy egyik sem parancsszóval rendeltetett el, a törvény szigora által kikényszerítve és szankciókkal büntetve, hanem a példaadás, a szelíd atyai tanítás erejében bízva. Az az ember, akit bíborosként „főinkvizitornak”, „Panzerkardinal”-nak csúfoltak, a pápai teljhatalom birtokában senkire se akarta rákényszeríteni csodálatos liturgikus vízióját, hanem egyszerűen tanított: átadta azt a kincset, amelyet maga is kapott, és amely az ő életét is bearanyozta. Magát a péteri szolgálatot is így értelmezte:

Korunkban az a benyomás keletkezett, hogy a pápa bármit megtehet a liturgia területén, különösen akkor, ha egy egyetemes zsinat megbízásából cselekszik ... Valójában pedig az I. vatikáni zsinat a pápát semmiképpen sem abszolút monarchaként határozta meg, hanem épp ellenkezőleg, egy

²³ A levél megtalálható az Egyesült Államok Katolikus Püspöki Konferenciájának honlapján: www.usccb.org/liturgy/missalformation/translating_arinze_letter.shtml.

²⁴ A levél olvasható: http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/letters/2012/documents/hf_ben-xvi_let_20120414_zollitsch_en.html

kapott szó iránti engedelmesség biztosítékaként. Az ő teljhatalma a hit továbbadásához van kötve — és ez természetesen a liturgia terén is érvényes. A liturgiát nem bizottságok csinálják. Még a pápa is csak a liturgia helyes fejlődésének és maradandó integritásának és identitásának aláztos szolgája lehet.²⁵

Benedek pápa liturgikus víziójának folytatása, az új liturgikus mozgalom létrehozása, a reform reformja mégis égető kérdés az Egyház mai súlyos válságában is:

Meg vagyok győződve, hogy az Egyház válsága, melyet ma átélünk, messzemenően a liturgia széthullására vezethető vissza, melyet úgy építenek fel, mintha Isten nem is létezne.²⁶

A megoldás kulcsa tehát az Isten középpontba állítása az ember helyett, a szemlélődés a tevékenység helyett, az égi dolgoké a földiek helyett, az imádásé a szórakoztatás és a társadalmi érintkezés helyett.

Örök mementó marad Benedek pápa utolsó nyilvános pápai szentmiséje 2013 hamvazószerdáján, amikor a pásztortól búcsúzó nép tapssal akarta kifejezni háláját. Joseph Ratzinger sohasem kedvelte a liturgia közbeni tapsot, mert szerinte ez annak a biztos jele, hogy a liturgia célját félreértik, hogy egy ember került a figyelem központjába Krisztus, az Úr helyett. Most megértéssel és köszönettel fogadta a tapsot, de nyomban így szólt:

Köszönöm. Most pedig térjünk vissza az imádsághoz!

Ez a mondat tökéletesen összefoglalja annak a főpapnak az üzenetét, aki csak „egy aláztos munkás akart lenni az Úr szőlőjében”. Ez az üzenet messze túlmutat pontifikátusán és korán, örök üzenet a világban helyet kereső és jövőt remélő Egyháznak. Sokan megértették és sokan azonosultak vele, klerikusok és világiak, különösen a fiatalabb nemzedékből. Rajtunk múlik, hogy XVI. Benedek pápa tanításának és tetteinek elvetett magvai szárba szökkennek-e, hogy akik könnyek között vetnek, fognak-e majd egykor örvendezéssel aratni.

²⁵ RATZINGER: *A liturgia szelleme* (4. jz.) 149.

²⁶ RATZINGER: *Aus meinem Leben* (2. jz.) 174.